

УДК 94:061.22(477)

І. П. Ткачук

**СТАНОВЛЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА” НА
КРЕМЕНЕЧЧИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.**

У статті досліджено історію товариства „Просвіта” на Кременеччині у першій половині ХХ ст. Прослідковано основні напрямки діяльності просвітян.

Ключові слова: товариство „Просвіта”, Кременеччина, інтелігенція, культурно-освітня праця.

В статье исследовано историю общества „Просвита” на Кременеччине в первой половине ХХ века. Исследовано основные направления деятельности просвительян.

Ключевые слова: общество „Просвита”, Кременеччина, интеллигенция, культурно-образовательный труд.

The article investigates the history of society „Prosvita” on Kremenechyna in the first half of the twentieth century. Viewed the basic directions of people’s activity of the society „Enlightenment”.

Key words: society „Prosvita”, Kremenechyna, intelligence, culture and educational labour.

Постановка проблеми. Одним із виявів національної енергії та духовно-інтелектуальних прагнень українців останніх двох століть стала діяльність товариства „Просвіта”, яке відіграло надзвичайно важливу роль у збереженні національної свідомості народу, розвитку рідної мови і культури, вплинуло й на державотворчі процеси. Все це спонукає до глибокого осягнення феномену „Просвіти”, осмислення її ролі в історії національно-культурного відродження. Звідси випливає актуальність дослідження.

Безумовно, вивчення історії „Просвіти” потребує консолідованих зусиль багатьох вчених. Ми зупинилися у статті на дослідженні Кременецької „Просвіти” при цьому залучили весь можливий масив краєзнавчих матеріалів.

Аналіз актуальних досліджень. Діяльність товариства „Просвіта” досліджували кілька поколінь істориків. В своїх дослідженнях радянські історики в силу ідеологічного спрямування розглядали проблеми діяльності національної інтелігенції, як правило, в негативному світлі.

Діяльність „Просвіти” на Волині була проаналізована у праці Б. Савчука „Волинська Просвіта” [7, с. 41]. В оригінальній праці з історії „Просвіти” у цікавій формі запитання – відповіді Ю. Шкрумеляк розкриває суть діяльності Товариства. Наприклад, мету функціонування „Просвіти” визначає так: „освічувати, усвідомлювати, виховувати український народ так, щоб він духовно, матеріально і морально дорівнював іншим культурним народам світу” [10, с. 39]. Важливими є публікації, що з’явилися в незалежній Україні і стосувались діяльності „Просвіти” міжвоєнного періоду у Польщі. Наприклад, стаття І. Зуляка „Переслідування польською владою просвітянського руху у міжвоєнний період” [5, с. 133-141]. У ній з’ясовано механізм переслідування польською владою просвітянського руху і визначено складне становище „Просвіти”, оскільки, її діяльність

суперечила польській політиці на „кресах”. Українському просвітянському руху на теренах Волині присвячена стаття „Роль „Просвіти” у поширенні культури та освіти на Кременеччині у міжвоєнний період (1919-1939)” [9, с. 35-38].

Мета статті полягає у тому, щоб на основі ґрунтовного і комплексного аналізу дослідити роботу, організаційні засади та культурно-просвітницьку діяльність „Просвіти” на Кременеччині у першій половині ХХ ст.

Ми окреслили собі наступні завдання: простежити організаційну діяльність філій і читалень як основу розвитку розгалуженої мережі просвітніх осередків; розкрити роль „Просвіти” та її підрозділів у формуванні національної свідомості українців.

Виклад основного матеріалу. У 20-30х роках ХХ ст. культурно-освітня діяльність товариства „Просвіта” здійснювала вагомий вплив на суспільно-політичні процеси в Західній Україні.

Відомий діяч галицьких українців К. Левицький так коментував створення „Просвіти”: „Оце був новий, а такий простий і ясний клич українофілів галицьких, званих народовцями, бо вони стали на бік народу, піднімаючи здорову думку, що наше національне відродження мусило черпати силу з мас сільського і міського люду, до оновлення живого духу нації треба було культурно і національно освідомити маси народу, щоб з долини класти нові основи” [1, с. 8].

З перших же кроків своєї діяльності товариство „Просвіта” виборювало право українців на власну національну освіту і педагогіку, активно підтримувало рух за українізацію навчальних закладів тощо [6, с. 100].

Незважаючи на наявні суперечності щодо дати утворення Кременецької „Просвіти”, ми більш впевнено можемо назвати 1919 р. Саме тоді товариство „Просвіта” в Кременці набуло формальної чинності після реєстрації в Окружному суді. Його фундаторами стали В. Дорошенко, В. Кавун, подружжя Вітенків, Б. Ко-

зубський, С. Дяків, С. Жук. Найпершим наслідком діяльності „Просвіти” було заснування в Кременці української книгарні. Згодом вона стала найбільшою на Волині [7, с. 32]. Головним документом, що регламентував діяльність „Просвіти” був статут. Статут Кременецького повітового товариства „Просвіта” був зареєстрований 7 травня 1920 р. Відомості про це є в Державному архіві Тернопільської області. Статут був затверджений начальником Волинського воєводства [4, арк. 3]. В документі зазначалось, що метою Товариства є просвіта і піднесення культури та добробуту українського народу в усіх його верствах і напрямках життя [4, арк. 4].

Значимо, що перші організаційні збори товариства „Просвіта” відбулися 30 серпня 1920 року. На них було заслухано звіт про діяльність Ради товариства „Просвіта” в питаннях організаційних. Зокрема, було поставлене питання про діяльність таких секцій, як шкільна, лекційна, дошкільна, виховна, видавнича, опіки, театральна-музична, у справах церкви. Також зазначалося, що завдання товариства „Просвіта” полягало у тому, щоб основну увагу приділяти навчанню і вихованню молодого покоління [2, арк. 2]. Також слід згадати те, що на загальні збори на різні свята „Просвіта” запрошувала у Кременець представників луцького, рівненського, львівського товариств [3, арк. 56].

Не менш важливою є діяльність організаційних структур товариства. Головну роль у просвітянському русі та його поширенні на Волині, становленні повітових товариств відіграла його Рада. Ради товариств несли відповідальність за діяльність своїх філій, контролювали їх. До її складу входили переважно чесні, віддані народу і просвітянській праці люди.

Раз на рік, а в разі потреб і більше, проводилися загальні збори Товариства. Для того, щоб мати уяву про роботу зборів, наведемо приклад такого засідання. Загальні збори від 26 квітня 1925 року. На збори прибуло більше 50 членів товариства. Найперше, необхідно відмітити чітко дотримання статуту. Відкрив збори С. Жук як заступник голови Ради товариства „Просвіта”. Було обрано президію зборів та лічильну комісію. Також встановлено і затверджено порядок денний. На розгляд виносилась значна кількість питань [4, арк. 9].

„Просвіта” мала піклуватися і про взаємний обмін культурними досягненнями. Так, Рада Кременецької „Просвіти” намагалася ділитися своїми здобутками і при цьому використовувала досвід роботи товариства в інших регіонах і не тільки Волині, цьому сприяли її постійні діячі.

Безумовно, організаційному зміцненню „Просвіт” сприяли з'їзди просвітян. Перший такий з'їзд делегатів волинської „Просвіти” відбувся 15 лютого 1921 року в Луцьку. Було обговорено ряд доповідей та прийнято рішення про утворення „Об'єднання культурно-просвітницьких організацій”. В цілому рішення першого з'їзду носили досить поміркований характер і були рекомендаційними [3, арк. 56].

Філії та читальні були головною організаційною ланкою просвітянського руху. Філії створювалися згідно заяв місцевих громадян до Ради повітових „Просвіт”, а ті подавали на затвердження відповідні заяви до староства. Ради товариств несли відповідальність за діяльність своїх філій, контролювали їх роботу та допомагали розвиватися. З ініціативою про заснування філій виступало місцеве свідоме громадянство. Значимо, що оскільки в ті роки філії „Просвіти” існували тільки по селах, де вся їхня діяльність зводилася до утримання читальні, то й назви „філія” та „читальня” для тих умов можна вважати синонімічними [7, с. 40].

Зауважимо, що читальні „Просвіти” відігравали велику роль у формуванні патріотичної свідомості народу. Для систематичної допомоги та контролю над читальнями створювали спеціальні посади інспектора, покликаного стати безпосереднім організатором просвітянського життя в повіті [7, с. 41]. Інструктори були посередниками між повітовим товариством і читальнями. Вони мали інформувати керівництво повітової „Просвіти” про громадське життя на терені, про настрої серед населення, їхні культурні прагнення, також повинні були втілювати в життя всі настанови і вказівки проводу. Свої спостереження і думки інструктори викладали у звітах, на сторінках друкованих органів [8, с. 65]. Завдяки сподвижницькій діяльності інструкторів розвивалося культурно-освітнє життя Волині і піднесення національно-культурного рівня українців краю.

Особливе значення для „Просвіти” мало будівництво власних помешкань, оскільки це робило незалежними просвітницькі осередки. До речі, будівництво велося лише за громадські кошти. Однією з найгостріших проблем просвітянського руху було його матеріально-фінансове забезпечення, тому що з боку держави не було ніякої матеріальної підтримки, членські внески були „краплею в морі”. Часто їх вдавалося отримувати зі значним запізненням. В основному членські внески становили 15-20% від суми загальних надходжень. Доходи від бібліотек становили 30-35%, вечірок та забав 5-10%, а театральних вистав 5% [3, арк. 49].

Діяльність „Просвіти” мала вплив на піднесення національної свідомості українців. Суперечила політиці колонізації, яку здійснювала влада. Відповідно уряд намагався перешкодити роботі просвітян, а згодом заборонив діяльність товариства „Просвіта”. Підкреслимо, що заборона „Просвіти” є однією з найдраматичніших сторінок в історії культурно-просвітницького розвитку на Волині. Кременецький повітовий староста ще в 1925 році здійснював спробу остаточно ліквідувати товариство, закрити усі читальні. Мотивом закриття було те, що „Просвіта” згубно впливала на суспільство, крім того, вона у своїй діяльності виходила за межі статуту. Протягом двох років воєводський уряд не брав до уваги подані донесення. В грудні 1927 р. знову було подано ряд донесень із критикою товариства, при цьому підкреслювалось, що це справа не є новою, але вона затягнулась і на цей раз. Були й інші спроби, лише у 1932 році польська влада закрила товариство „Просвіта”. Були замкнуті та опечатані 110 читальень по селах, конфісковано більше 24 тис. книг, були опечатані всі бібліотеки кооперативів [8, с. 56].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, просвітництво в Україні виникло як активна форма самозбереження нації шляхом пробудження національної свідомості через поширення між українцями історичних, освітніх та культурних надбань народу. Будучи осередком видавничо-культурного та просвітнього, економічного розвитку Кременецька „Просвіта” виконувала державницьку роль в утвердженні українського народу. Певні здобутки національного руху на Кременеччині стали можливими значною мірою завдяки активній праці „Просвіти”.

Важливим для сьогодення є досвід структурно-організаційного функціонування „Просвіт”, який діяв як об’єднуюче громадське начало, сприяв активізації окремої особистості і цілих громад. Вони ставали своєрідними острівцями культурного життя й збереження українського історично-культурного середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гунчак Т. Україна: перша пол. ХХ ст.: Нариси політичної історії / Тарас Гунчак – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
2. Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО). – ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 4.
3. ДАТО. – ф. 348. – Спр. 24.
4. ДАТО. – ф.348.- Оп.1. – Спр.2.
5. Зуляк І. Переслідування польською владою просвітнього руху в міжвоєнний період / Іван Зуляк // Нові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія/ За заг. ред. проф. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2003. Вип.1.
6. Коновець О.Ф. Український ідеал: історичні нариси. Діалоги / О.Ф. Коновець. – К.: Вид. центр „Просвіта”, 2003. – 196 с.
7. Савчук Б. Волинська „Просвіта” / Борис Савчук. – Рівне: „Ліста”, 1996. – 154с.
8. Скакальська І. Б. Громадсько-політична діяльність Семена Жука / Ірина Скакальська. – Кременець. ВЦ КОГП ім. Тараса Шевченка, 2006. – 160с.
9. Скакальська І. Роль „Просвіти” у поширенні культури та освіти на Кременеччині у міжвоєнний період (1919-1939) / Ірина Скакальська // Нові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія/ За заг. ред. проф. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2002. Вип.5.
10. Шкрумеляк Ю. „Просвіта”. Сили нашої основи / Ю. Шкрумеляк. – Львів, 1937. – 48с.